

IVAN GRAFENAUER

PROBLEMATIKA PRIPOVEDKE-BALADE Z MOTIVOM STAVE NA ŽENINO ČISTOST*

Pomeniti se hoćemo nekoliko o ljudskom novelistično-pravljično-baladnem krogu, ki ga Stith Thompson, Motif - Index of Folk - Literature, V (FFC 116, 1935) označuje takole: N 15 Stava na čistost. Mož

* Uoči Nove godine 1965. umro je u Ljubljani nestor slovenske folkloristike akademik Ivan Grafenauer. U to se vrijeme pripremao poseban svečani broj časopisa »Narodno stvaralaštvo - Folklor«, koji je trebao biti posvećen 85-godišnjici njegova života. Umjesto toga, taj je broj izišao kao svezak posvećen uspomeni Ivana Grafenauera (br. 15—16, 1965).

Na ovome mjestu odužit ćemo se njegovoj uspomeni najdostojnije objavljivanjem jednoga do danas neobjelodanjenog Grafenauerova predavanja koje govori o hrvatskosrpskoj narodnoj poeziji — kojoj je Grafenauer i u prijašnjim svojim djelima posvetio mnogo značajnih stranica.

Ovo je predavanje bilo održano u Slovenskoj akademiji znanosti in umetnosti u Ljubljani 8. travnja 1954. Autor je namjeravao da o toj temi napiše opširniju monografiju, ali nije dospio ostvariti svoju namisao.

Tekst smo dobili od autorovih nasljednika zahvaljujući susretljivom posredovanju dra Milka Matičetova. Prema njihovoj izraženoj želji, tekst se objavljuje na slovenskom originalu.

Za naš je godišnjak tema ovog predavanja posebno zanimljiva i po tome jer se slučajnim stjecajem okolnosti nadovezuje na raspravljanje o pjesmi što govori o iskušavanju ženine vjernosti, objavljeno u članku »Hrvatskosrpska narodna književnost u svjetlu nekih komparativnih proučavanja« u Narodnoj umjetnosti, knj. 2, 1963. Argumenti Ivana Grafenauera, izneseni desetak godina ranije, i do sada javnosti nepoznati, u skladu su s tezama tog članka, dopunjujući ih obilatost i dajući novu indirektnu potvrdu za neosnovanost mišljenja A. Cronie o postanku te pjesme. S druge strane, članak u Narodnoj umjetnosti, kao i pjesma br. 26, uz donesene napomene, u zbirci »Narodne epske pjesme« knj. II (Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1964), objavljivanjem i citiranjem dotle nepoznatih tekstova te pjesme, pridonose ispunjenju one zadaće kojom završava Grafenauerovo predavanje: »Odločilna beseda pa gre vendarle svetu doslej neznanim srbskohrvatskim inačicam«.

Na kraju smo dužni napomenuti da su u Grafenauerovu predavanju bile pročitane pjesme iz Milutinovićeve zbirke i iz zbirke MH II, br. 23, što je ovdje izostavljeno.

Uredništvo

stavi z nekom na čistost svoje žene. Kljub neuspehim poskusom, da bi jo zapeljal, pokaže zvodnik dokazila za to; ker so kriva, dobi stavo mož.

Literaturni seznamek navaja vsakovrstne inačice od 13. stol. do danes, od Walesa in Francije do Indonezije.

Po osrednjem motivu (motivnem nizu) se deli ta krog na dvoje tipov.

Prvemu tipu označuje Thompson (n. d. IV. FFC 109/1934), osrednji motiv takole: K 1512.1. Odrezani prst dokaže ženino čistost. Čista žena podtakne zvodniku deklo, sužnjo. Prst s prstanom odrezan v dokaz ženine nezvestobe (stava z možem na ženino čistost). Mož dokazilo zavrne, ker prst ni njegove žene. (Sledi seznamek literature.)

Drugi tip označuje Thompson, n. d.: K 2112.1. Lažniva dokazila o ženini nezvestobi. Dokazila so ženi ukradena ali njeno skrivno vrojeno znamenje ogledano po izdajstvu.

Literaturni seznamek sega od Francije do Indonezije.

Pravljični tip te vrste označuje Antti Aarne—Stith Thompson, *The Types of the Folk-Tale* (FFC 74/1928) le-tako: 882. Stava na ženino čistost. Ladijski kapitan se oženi z ubožnim dekletom; s trgovcem stavi na čistost svoje žene. Z zvijačo si trgovec dobi dokazil o ženini nezvestobi (prstan i. dr.). Kapitan odide zdoma. Žena gre za njim, oblečena v moška oblačila. Vrneta se domov in vse se pojasni.

Prvi tip, krajši in v baladah vseskozi prevladujoč, bomo imenovali baladni tip.

Drugi tip, daljši, prevladujoč v novelah, pripovedkah in pravljicah, bomo nazivali pravljični tip.

Poglavitni razločki med prvim in drugim tipom so:

1. V baladnem tipu gre stava (prvotno) za glavo; v pravljičnem tipu gre za imetje (za glavo gre zvodniku, kjer mu gre, iz drugih vzrokov).

2. V baladnem tipu žena prelisiči zvodnika: ko spozna njegov namen, mu podtakne preoblečeno sužnjo in tej, ne gospe, odreže tá prst s prstanom (ali kito). V pravljičnem tipu oslepari zvodnik moža z ukradenimi dokazili o ženini nezvestobi.

3. V baladnem tipu se ženina nedolžnost izkaže takoj, ker ali mož vidi, da odrezani prst ni njegove žene, ali ker žena, ki je prihitela za zvodnikom k možu ali so jo pozvali na odgovornost, pokaže svojo celo roko, neodrezane lase. V novelistično-pravljičnem tipu slepar najprej stavo dobi in ženina nedolžnost se izkaže šele po dolgem času in vsakovrstnih prigodah. Tedaj šele sleparja zadene kazen.

Kot zgled prvega, baladnega tipa naj Vam preberem kar najbolj dobesedni prevod grške balade iz knjige (S.) Zampelijeve, *Asmata dimotikà tis Helládos* (Kerkyra 1852), ponatisnjena v nemškem prevodu pri Th. Kindu, *Anthologie neugriechischer Volkslieder* (Leipzig 1861, str. 57):

Mavrianos in kralj

Lepa nedelja je bila, praznični dan,
Mavrianos in žlahtna gospoda so sedeli pri mizi

in govorili o mnogem, govorili o mnogočem,
govorili tudi o lepih ženah in grdih, o krepstnih.
Ta je hvalil svojo mater, drugi stričnico;
In tudi Mavrianos začne hvaliti svojo sestro:
»Sestre, kot je moja, nihče nima druge take.
Čednostna, kot je, nič ne ve o poljubih, nič o norčijah,
ne da se zapeljati ne s poljubi ne s srebrom in denarjem,
ne da se zlatu zapeljati, ne bisernemu okrasju.«

Ko kralj to začuje, reče k njemu obrnjen:
»Kaj staviš, Mavrianos, če jo lè zapeljem?«
»»Svojo glavo stavim proti tvojim zakladom.««
In kralj se takoj vzdigne, Mavriana loči od drugih,
dvašest mul naloži s srebrom, zlatom;
pet jih ji pošlje zjutraj, pet jih pošlje opoldne
in z večernim mrakom pošlje še ostalih deset.
»Mnogo tisočkrat hvala, mnogo tisočkrat hvala, kdor jih pošilja,
Mavrianos jamči za vse in mu bo povrnil.«

In pošiljko potem ponovi in ji pošilja spet druge,
pet jih pošlje zjutraj, pet jih pošlje opoldne:
»Kralj, ki te vroče ljubi, ki le po tebi hrepeni,
hlepi, gospodarica, le po tvoji milosti, da bi smel ponoči k tebi
in te hoče potem za ženo vzeti, za kraljico.«

Devica umna spozna naklep, dobro ume ukano,
pred tete stopi, preljubljene tete:
»Ker ste mi tete in jaz vam stričnica,
vzemite zdaj moje obleke in dajte v zameno mi svoje.«
Pa nobena ne odgovori, nobena ne zine besede.
Pa stopi k svojim deklam, preljubljenim deklam:
»Ker ste mi dekle in jaz vam gospodarica,
vzemite zdaj moje obleke in dajte v zameno mi svoje.«
Nobena ji ne odgovori, nobena ne zine besede,
le najmlajša iz vseh pristopi in ji reče besedo:
»Daj, gospodarica, mi svoje obleke, v zameno pa moje vzemi!«
Gospodarica vzame obleke nato in svoje dá sužnji,
preplete nato ji lase z zlatim trakom,
natakne zlat prstan sužnji na prst,
položi na njeno posteljo zlata oblačila,
k podglavni blazini pa de mesec in zvezde.
»In ker si mi sužnja ti in jaz tvoja gospa,
kar hoče kralj od tebe, trpljivo prenašaj.«

Prvo, kar kralj stori, prvo česar se loti (sc. zjutraj!)
takoј potegne sužnji zlati prstan s prsta,
kito las ji odreže, okrašeno z zlatim trakom.
In radosten zjutraj nato na zbor prihiti:
»Žlahtna gospoda, pozdrav vam vsem; gospoda, blagor vam in pozdrav!
Ugodna znamenja prinašam s seboj in svoj dobiček zahtevam.«
In pokličejo Mavriana in gredo po rablja:
»Pripeljite mi sestro sem, naj ona zame priča.«
Obleče se, se okraši in na zbor prihiti:
»Vsem Vam pozdrav, gospoda žlahtna; gospoda, blagor vam in pozdrav!
Pa onega v škrlatni obleki še nikoli videla nisem!«
»Nisi me videla, ne poznaš me, ali te ni take besede sram?
saj sva vendar snoči v eni postelji spala!«

Ko od strahu na tla pade, ji pade z glave tančica:
»Kdo je ta, ki nima kite, okrašene z zlatim trakom?«
In ko se spet vzdigne, ji pade na tla rokavica:
»In katera je, ki nima prstana, prstana na svojem prstu?
Hajdi, vzemi mulo zdaj in pojdi mi sam po drva:
Z mojo sužnjo si spal, torej si suženj moj!«

Pripominjam, da so tu nekatere prvotne surovejše poteze omiljene, tako je šlo kajpak tudi zvodniku za glavo, kralju kajpak ne več; prvotno je zvodnik sužnji odrezal s prstanom vred tudi prst. Zdaj ji odreže le kito, prstan pa sname. Sestra je zamenila prvotno ženo.

Kot vzorec drugega novelistično-pravljичnega tipa nam bo rabila deveta novela drugega dne v Boccacciovem Decameronu (II, 9), ki jo podajam kajpak izdatno okrajšano; novela sloni na ljudski pripovedki.

Bernabò Leomellin in Ambrogiuolo

V pariški gostilnici se italijanski trgovci pogovarjajo o ženah. Drugi jih grdiyo, Bernabò iz Genove pa pohvali svojo ženo Zinevro kot vzor umne gospodinje in krepostne žene. Ambrogiuolo iz Piacenze ga zasmehuje, češ čista je le tista, ki nikoli ni bila v skušnjavi; če bi imel priložnost, bi tudi njegovo ženo zapeljal, kakor je mnogo drugih. Bernabò užaljen pravi, da si dá glavo odrezati, če se mu to posreči, če pa mu spodleti, naj onega stane samo tisoč zlatnikov. Nato se zedinita na rok treh mesecev — Bernabò mora ostati dotlej v Parizu — in za stavo pet tisoč proti tisoč zlatih.

V Genovi spozna Ambrogiuolo, da se je lotil nemogoče reči. Pa se po naključju seznanil z ubožno ženo, Zinevrino znanko, ki jo podkupi, da ga vtihotapi v Zinevrino izbo. Žena dobi dovoljenje, da za nekaj dni svoje »odsotnosti« iz Genove spravi nekaj zabojev blaga v Zinevrini sobi — v enem zaboju, ki se od znotraj odpre, je skrit Ambrogiuolo. Ko Zinevra z deklco, ki je pri njej, trdno zaspi, zleze ta iz zaboja, si dobro ogleda izbo, ukrade raznih dragocenosti, med drugim denarnico, prstan in pas, ter opazi vrojeno znamenje na ženinih prsih.

V Parizu se Bernabò Ambrogiuolovim dokazilom ne dá prevariti, za izbo je zvedel lahko od služinčadi, predmete pa si je tudi lahko po služabnikih oskrbel. Ko pa Ambrogiuolo omeni vrojeno znamenje, stavo plača in se razjarjen napoti proti domu. Naprej pa pošlje služabnika po ženo, spotoma naj jo pa kje v samotli usmrti, sicer bo po njem samem. Služabnik pa se gospe usmili, vzame samo njeno obleko in ji da slabo suknjo in plašč. Žena si uredi moško obleko in kot mornar Sicurano da Finale dobi službo na ladji, ki gre v Alessandrijo.

Tam si Sicurano pridobi naklonjenost sultanovo, in ko pride kot sultanov poveljnik in stotnik straže na sejem v Akru, vidi tam pri trgovcu Ambrogiuolu iz Piacenze reči, ki so ji bile ukradene. Na vprašanje izve, da stvari niso na prodaj, ker jih je dobil kot darilo od neke Genovežanke, ki je pri njej spal, pa mu je moral njen mož za to še plačati stavo pet tisoč zlatih. Sicurano ga povabi v Alessandrijo. Hkrati z Ambrogiuolom pride tja tudi Bernabò.

Sicurano da oba poklicati pred sultana in tam, spet oblečena kot žena, Ambrogiuola prisili, da svojo krivico prizna. Sultan ga obsodi na smrt, njegovo imetje pa prisodi Zinevri. Z možem, ki mu krivdo odpusti, se vrmeta v Genovo.

Dva kontaminirana vzorca (v kratkih povzetkih).

Inačica baladnega tipa z vrinjenim motivom pravljичnega tipa.

The twa Knights

Francis James Child, The English and Scottish Popular Ballads V, No. 268.

V škotski baladi »Dva viteza« staviata vitez in oproda, brata po mleku, vitez svoje posestvo na ženino čistost, oproda svoje življenje, da jo bo zapeljal.

V tej baladi pa je pred prizor s podtaknjeno osebo vrinjen dokaj nasilno

prizor z vtihotapljenjem zvodnika v ženino spalnico iz pravičnega tipa: Žena ostro zavrne oprodo poskus, da bi jo podkupil: »Ko bi ne bil možev brat, bi te dala obesiti!« Pomaga pa mu bivša dovilja, skupna obema »bratoma«: Ženo z uspalnim sredstvom omami in oprodi odklene njeno spalnico. Ko ženo zbudi, češ zdaj si pa moja, ga preprosi, naj ne skruni zakonske postelje, hoče pa priti ponoči v njegovo izbo.

Tja pa gre na njeno prošnjo njena stričnica. In oproda ji odreže prst s prstanom. Žena si nato še ponoči zaveže svoj prst, češ da ga bo ob svetlobi (t. j. po moževi vrnitvi) odvezala.

Oproda pozdravi vračajočega se viteza kot brezdomca in mu pokaže krvavi prst. Na poslovlilni pojedini, h kateri so kot sodniki povabljeni tudi ženini starši, pa žena pokaže svoj zdravi prst in sporoči svojo zvižajo. Pokličejo oproda in stričnico, prednjo polože meč in prstan: naj ga z mečem prebode ali s prstanom vzame za moža. Trikrat seže po meču, naposled pa se le odloči za prstan.

Mimo kontaminacije je še nekaj drugih premen: stava je omiljena kakor v grški inačici, a v nasprotnem smislu, posestvo stavi proti življenju sicer imenitnejši, pa ne zvodnik, ampak mož — spremembi torej nista v zvezi. Podobno je smrt premenjena v poroko s pohabljenjo podtaknjeno osebo, a spet drugače ko v grških inačicah: tam poroka s sužnjo, hkrati odvzem svobode, tu pa je poroka pomilostitev: izvira iz običajnega prava, da na smrt obsojenega mladeniča pomiloste, če ga hoče vzeti dekle za moža. Premeni torej tudi tu nista v zvezi.

Pravična inačica s kratkim sklepom kakor v baladnem tipu.

»Cantare di Madonna Elena Imperatrice«

Izdaja: Livorno 1860, Ottavio Targioni-Tozzetti, z bibliografskimi podatki o italijanskih inačicah v uvodu. Dopolnila: F. Liebrecht, Literaturblatt f. germ. u. roman. Philologie 1881, 100; prim. Veselovskij, Sbornik otd. russ. jaz. i slov. IAN, t. XXXVI (1885), No. 3. Južno-russkija byliny, p. 225 op. 2, 386 s. in op. 1.

V italijansko verzificirano novelo »Cantare di Madonna Elena« iz 15. sotletja je zašlo nekaj motivov iz baladnega tipa:

Guernieri d'Oltromare stavi (kakor v baladi) glavo za glavo, če ne dokaže, da je bila žena Ruggiera di Mompelieer Elena, hči Karla Velikega, njegova. Karl mu daje rok enega meseca. Podkupljena služabnica mu pove, kakšen je dvorec, kako lepa je Elena, in mu da nekaj njenih dragocenosti, med drugimi pas in prstan. Ruggiero, preden življenje zgubi, sme iti po slovo domov. Tam noro divja, ubije svoja dva sinčka in vrže ženo v reko. Elena pa se reši in hiti na cesarski dvor, kamor pride ravno prav, da moža reši smrti: pozove Guernierija na dvoboj — božjo sodbo — in ga potolče. Pred smrtjo se zvodnik skesa in izpove svoje izdajstvo.

O inačicah.

Zdavna znana sta zgleda novelističnega tipa, nam že znana Giov. Boccaccio, Decamerone II, 9, novela o Bernabu, Ambrogiuolu in Zinevri, ter Williama Shakespeareja komedija Cymbeline z zgodbo, po Boccacciu posneto, o Leonatu Posthumu, Jachimu in Imogeni, prepleteno z raznimi drugimi motivi.

Od začetka devetnajstega stoletja dalje so odkrivali spet in spet srednjeveških novelskih inačic obojega tipa v starovaliskem (keltskem), srednjelatinskem, starofrancoskem, srednjevisokonemškem, italijanskem jeziku. Najstarejše so baladnega tipa, deloma s primesjo motivov novelistično-pravljirnega tipa. Najvažnejše so:

Starovaliska iz 13. stol. o Elfinu in kralju Malgwynu (Br. Grimm, Aلد. Wälder I, 36 ss.; izd. orig. in angl.: Mabinogion, 269 ss., 280 ss.): Kralj zameri Elfinu hvalo njegove krepostne žene, ga da (brez stave) zapreti in sinu Rhunu naroči, da stanovitnost žene preskusi. Tega sprejme namesto žene, po bardu posvarjene, preoblečena dekla in izgubi prst z Elfinovim prstanom. Mož svoj prstan spozna, žuljavi prst pa ni njegove žene.

Srednjelatinska v *Compilatio Singularis Exemplorum* (več izdaj, nem. Wesselski, *Märchen des Mittelalters*, Nr. 19): Z motivom podtaknitve je (brez stave) združen motivni niz pravljice-legende o nedolžni obrekovani in preganjani ženi (Genovefa, Krescencija i. dr.). Zalezovanju moževega oskrbnika uide s podtaknitvijo dekle. Ko ta izgubi prst, si ga zaveže tudi žena, pa si ga po moževi vrnitvi odveže s (frc.) pregovorom »Qui sain lie son doy, sain le deslie«. Oskrbnika obesijo.

Ruprecht v. Würzburg, *Von zwei koufmannen* — po frc. vzorcu (v. d. Hagen, *Gesamtabenteuer III*, Nr. 68 in večkrat): Stava gre za denar. Žena zvodniku podtakne deklo. Odrezani prst dekle in zdravi prst ženin. Mož dobi stavo, sirovi zvodnik pa mora vzeti pohabljeno deklo za ženo in postane sam nesvoboden hlapec.

Izmed novel pravljirnega tipa je bila »Histoire de Gérard de Nevers et de la belle et vertueuse Euryant« osnova libretu opere Karla Marije v. Weber »Euryante«.

Prvo grško ljudsko balado o Mavrianu in kralju je zapisal v Art-skem zalivu Nemeč Bartholdy 1803/4. Do 1860 je bilo priobčenih 7, do 1900 14 inačic — pa sta poznala Köhler (1883) in Veselovskij (1885) le po 5 do 6 inačic, Gaston Paris pa pred smrtjo 1903 le malo več. — Leta 1939 pa je imel nemški Volksliedarchiv v Freiburgu i. Br. že 46 pristnih inačic, tiskanih in rokopisnih.

Našli so tudi nam znano balado »The twa Knights«, edino pravo škotsko-angleško inačico poleg še ene daljne sorodnice škotsko-angleške in dveh danskih.

Dosti več so našli inačic pravljirnemu tipu. V poročilu o Campbellovi zbirki galsko-škotskih *Popular Tales of the West Highlands ... with translation* (1860), ki ga je Köhler priobčil v *Orient u. Occident II* (1864), *Kleinere Schriften I*, 155—270, našteva ta poleg inačic, ki sta jih navedla že v. d. Hagen in Dunlop-Liebrecht še nemške, rumunske, španske, norveške inačice, drugod še judovsko; Aarne-Thompson v *Types of the Folk-Tale* (FFC 74) našteva še kopico estonskih, finskih, laponskih, danskih, norveških, švedskih s Finske, ruskih, pa bi bilo dodati po Veselovskem še ruskih bylin, po Čajkanoviću in Popoviću pa srbsko-hrvatskih pravljic in še dokaj grških.

Raziskovanja.

Znanstveniki so se lotili tudi primerjalnega študija inačic, največkrat ob odkritju ali izdaji novih inačic, tako F. H. v. d. Hagen, R. Köhler, F. Liebrecht, Fr. J. Child, med Slovani pa predvsem Veselovskij, ki je v Sborniku otd. russ. jaz. i slov. XXXVI (1885) ob nam znani grški inačici o Mavrianu in kralju, ob Cantare de Madonna Elena, Boccacciovem Decameronu II, 9, Shakespearejevi Cymbelini razbiral ruske pravljичne in bylinske inačice pravljичnega tipa, in T. Maretić, ki se je ob Veselovskem spomnil srbskohrvatskih inačic in nanje opozoril (1901), dasi je govoril gluhim ušesom.

Široko in globoko je zajel vse vprašanje Gaston Paris — vendar brez poznavanja srbohrv. inačic — v mojstrski obravnavi »Le Cycle de la Gageure«, ki je žal ni do konca opilil pa je izšla postumno v časopisu Romania XXXII (1903), 481—551. Tu je kot prvi ugotovil važnost delitve vsega kroga v dvoje skupin. V prvi gre za podtaknitev dekle (sužnje) na mesto gospe — motiv se nahaja tudi v pravljicah in pesmih o nezvesti ženi ali nevesti (zgleđ Brangaena v Tristanu in Isoldi) — in za njeno pohabo; zvodnik tu v dobri veri trdi, da je stavo dobil, le preliščili so ga. V veliki večini inačic, ki jih je G. Paris uporabil (nekaj nad 30), pa je zvodnik sam slepar: ne le ženine dragocenosti, tudi znanje o njenem skrivnem vrojenem znamenju ukrade ali prislepari; oboje pa uporabi mala fide, da prikaže bolj ali manj verjetno ženo kot prešušnico. To pa zelo oteži in zavleče sleparjevo razkrinkanje, k čemur bolj ali manj prispeva tudi moževa nagla jeza in nepremišljenost. Prav na ta del zgodbe je bistveno vplival pripovedni krog o obrekovani in preganjani zvesti ženi, ženi po zgledu nezagodovinske legende o Genovefi, pripovedke o Krescenciji, Florenciji in dr. Gaston Paris je imel nedvomno prav, ko je baladni tip imel za prvotnega.

V odločilno fazo je stopilo raziskovanje baladnega tipa pripovedke — balade z motivom stave na ženino čistost, ko je po skrbi Stitha Thompsona izšla nova izdaja Aarnejevih »The Types of the Folk-Tale« (FFC 74-1928) in je za njim sledil še Thompsonov »Motif-Index of Folk-Literature (I—VI, FFC 106—109, 116—117/1932—36) ter je Harry Schewe v zbirki pesemskih letakov Javne knjižnice bazelske univerze, ki je bila že mnogim raziskovalcem v rokah, hrani jo pa v fotografskih snimkih tudi Deutsches Volksliedarchiv v Freiburgu i. Br., naletel na staro nemško inačico balade o Stavi na ženino čistost z motivom podtaknjene dekle ter jo z dragocenimi opomnjami priobčil v »Volkskundliche Gaben John Meier zum 70. Geburtstag« (1934), 176—186 s prilož. Zgodba ji teče takole:

Wolfrey n hoče staviti svojega konja zoper konja kralja Ecksteyna, da bo oskrnil njegovo ženo; kralj sprejme stavo glave za glavo. Wolfrey n kraljici obreče moža, češ da je šel h kupljivim ženskam, in se ji, surovo jo suvaje, ponudi za ljubeja. Kraljica se na videz vda, pa pregovori svojo služabnico Adelheid, da stopi na njeno mesto — obljubi ji za to grad s posestvom in najljubšega brata za moža. Wolfrey n ji odreže v dokazilo kito ter zjutraj kot zmagalet stopi vračajočemu se kralju naproti. Ko po obedu sedijo v krogu, da bi kraljici sodili, pokaže Wolfrey n odrezano kito, kraljica pa odvije zavoj z glave in pokaže svoje cele kite. Wolfrey n mora dati glavo.

Z jezikovno in stilno označitvijo pesmi ter določitvijo pesnikovega poklica, potujočega pevca, ugotavlja Schewe po Gastonu Parisu stališče, ki ga zavzema baladni tip v celotnem pripovedčno-baladnem krogu, da je namreč starejši od pravljičnega tipa, nato pa skuša nakazati nemški inačici mesto med inačicami baladnega tipa. Razumljivo, da se pri pre-soji ob samo dveh zahodnoevropskih ljudskih inačicah, škotsko-angleški in nemški, trdno opira na številne grške inačice, ki so jih dotlej že našli in zapisali ter ga je o njih še posebej poučil ravnatelj atenskega Narodopisnega arhiva (Laographikòn Archeion) dr. G. Megas. Inačice, tiskane in rokopisne, so doma iz Epira, Krfa in Pakija, Kefalonije, Peloponeza, Mela, Krete, Volosa v Tesaliji, Trakije, Chija, Patma, Krinija v Zahodni Mali Aziji, Chilija v Bitiniji v severozahodni Mali Aziji (n. d. 180, op. 2).

Zgodbi pripisuje visoko starost, saj to dokazuje že surovo ozadje najokrutnejšega gospodarjenja s sužnji — to velja ne samo za ženskarja zvodnika, ki se dekle kar z nožem loti, ampak tudi za krepostno ženo — kaj takega more izvirati le iz družbenih razmer v despotskih vladavinah starega Orienta. In prav grdi motiv odrezanega prsta odseva že iz pregovora v zbirki »Fecunda ratis« (bogati splav, čoln) Egberta Liěžskega (dovršene 1022—24) kot heksameter, ki se glasi »Sanum uinxisti digitum, dissolvito sanum«, ki se je v prozi ohranil v latinskem spisu »Salomon et Marcolfus« (nr. 106 a: »Qui sanum digitum ligat, sanum dissolvit«), ta pa ga ima iz apokrifnega spisa »Contradictio Salomonis«, ki se omenja že v starokrščanski dobi. Mogoče je bila tedaj na zahodu znana tudi zgodba o odrezanem prstu, dasi to ni nujno. V francoskem jeziku je naveden ta pregovor v »Compilatio Singularis Exempiorum« iz 13. stoletja. Pregovor pa so poznali tudi Italijani.

Z Gastonom Parisom domneva Schewe, da je zgodba prišla iz Orienta (Babilonije? Perzije?) v Bizanc in od tam v zahodno Evropo. To mu potrjujejo tudi grške inačice, kajti grški narodopisec Politis (Eklogai apò tà tragúdia tú hellenikú laú, 1914, št. 81, str. 290 s.) opozarja, da je balada o Mavrianu nekako povezana z akritskimi pesmimi, ki so nastale v 9./10. stoletju v Mali Aziji, pa so dale snov za srednje-grški narodni ep »Digenis Akritas« (ok. 1250), pa so se ohranile trdovratno do danes; osebna imena akritskih pesmi se ponavljajo tudi v nekaterih inačicah naše balade. Zgodba je prišla na zahod lahko že pred križarskimi vojskami, saj so bile zveze saksonskih cesarjev, ki so se ženili s carigrajskimi princesami, s Carigradom dokaj žive — vzhodna Cerkev se tedaj še ni bila ločila od Rima.

Preveč pa je zaupal Schewe — ko ni poznal srbskohrvatskih inačic — grškim baladam, če je menil, da je žena nemške balade šele naknadno zamenila prvotnejšo sestro grških balad, takisto, če meni, da je smrtna obsodba nad zvodnikom v nemški inačici le nasledek tega, da se bo Adelheid poročila s kraljičinim bratom in zato Wolfreyn kajpak ne more vzeti za kazen nje (sužnje) za ženo.

Schewejeve nazore je sprejel tudi John Meier v svojo malo izdajo nemških narodnih pesmi pri Filipu Reclamu, Balladen II, Nr. 49 (1934), str. 34.

Zal pa obdelave tekstnega dela te balade v veliki izdaji »Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien« pri W. de Gruyterju, Balladen II (1939), Nr. 38, str. 42—59, ni prevzel Schewe, ampak Sascha Wingenroth, menda Nemeč iz Rusije, ki pa se ni potrudil po zgledu Ericha Seemanna, da bi pogledal tudi v Hrvatske narodne pjesme Matice Hrvatske, ki jih je nemški Volksliedarchiv tedaj že imel. V svoji obravnavi je sicer uporabljal Schewejeva izvajanja in razširil njegov seznamek grških inačic, sprejel pa je predvsem le njegove pomote in jih skušal z dokazi podpreti, poglavitno linijo razvoja pa je docela preobrnil. Glavni poudarek polaga na podrejeni motiv, da mora zvodnik za kazen vzeti sužnjo za ženo in izgubiti svobodo. S Schewejem misli, da je prvotna kazen zanj ta, ne pa smrt. To tolmači iz srednjeveškega bizantskega in nemškega prava, po katerem postane svobodnjak, ki se oženi s sužnjo, s tem tudi sam suženj (predaleč pa seže Wingenrothova trditev, da se to zgodi že s spolnim občevanjem izven zakona — ker velja to le za zlorabo tuje sužnje in to po lastninskem pravu (le to izraža tudi nemški pregovor, ki ga Wingenroth navaja: Trittst du mein Huhn, so wirst du mein Hahn) ali pa za posilstvo spet po drugi zakonski določbi).

Mimo tega Wingenroth dokazuje, da je balada v tej obliki nastala na Nemškem — bil je tedaj čas najhujšega razmaha hitlerizma, tik pred pričetkom nacističnega »zavojevanja sveta« — saj je bila znana že v 10. stoletju v Liègeu v Belgiji, dočim so grške inačice nastale po njem šele v 13. stoletju. V dokaz navaja razprostranjenost inačic grške balade: »Izvirajo v glavnem z otokov Jonskega morja, iz Epira, z otokov Egejskega morja, Krete in Cipra; zapisi s Peloponeza so po večini iz Lakonije, h kateri je računati tudi Korziko. Zunaj teh otoških in obrežnih pokrajin so se našle le osamljene inačice (Streufunde). Grški sever (Tesalija, Makedonija, Trakija) in Mala Azija (ne glede na Krini nasproti Kiju) sploh odpadeta« (49—50). »Balade o Stavi so skoraj vse v nasprotju z akritskimi pesmimi iz 9./10. stoletja, ki so doma v Mali Aziji, zlasti v Kapadokiji, zapisane na grških obrežjih in pred njimi ležečih otokih. Inačic o Stavi pa ni ne v Mali Aziji ne v Severni Grški, Makedoniji in Trakiji, in da je bilo tako tudi nekdanj, toliko kot zagotavlja dejstvo, da je naša balada Slovanom docela neznana.«

Ta podoba razprostranjenosti se ujema po Wingenrothu tudi z razprostranjenostjo beneškega zavojevanja v Grčiji: »Benetke so imele v 13. stoletju severno obrežje Epira, Jonske otoke, na Peloponezu nekaj obrežnih mest, večino Egejskih otokov in predvsem Kreto.« Pesem da se je torej širila po Benečanih.

Kritika.

Vsa Wingenrothova izvajanja stoje na pesku. Ni govora, da bi mogla biti za zvodnika, posiljevalca in rezarja prstov kazen le to, da z ženitvijo s sužnjo izgubi svobodo. Že za samo posilstvo je bila kazen smrt. Tu pa je bilo vse to namenjeno ne sužnji, ampak ženi visokega stanu. Smrtno kazen pa poznajo tudi grške inačice, dasi le nekatere:

V inačici iz Epira (št. 9) ga ljudstvo ubije (kralja!), v 12. in 14. iz Epira ga na sestrično željo usmrtijo, v inačici iz Fokide (št. 16) pade kralj mrtev na tla, v inačici s Kikladov (št. 29) se od jeze razpoči, v inačici z Južnih Sporadov (št. 35) ga obesijo. Da so številnejše inačice to kazeno omilile, je razumljivo, saj je zvodnik kralj.

Tudi dokazovanje z razprostranjenostjo inačic ni v redu. Ne le v Severni Grški, tj. v Tesaliji, Makedoniji in Trakiji Benečani niso imeli nič opraviti, tudi ne v Srednji Grški, Fokidi, Atiki, in od tu imamo inačic; tudi vzhodni veliki egejski otoki, Samos, Chios, Lemnos niso bili nikoli beneški in s Chijske imamo kar tri inačice. Tudi Wingenroth zdaj govori o osamljenih inačicah v Severni Grški in Mali Aziji, zdaj spet tam inačice sploh taji (gl. str. 49 s., 54). Pa ni pomislil, da so osamljene inačice dokaz za nekdanjo večjo razširjenost, saj so morale biti nekdanj med seboj povezane. Sam navaja inačice iz Atike, Fokide, Tesalije, iz Krinijev v Mali Aziji, s Chijske; Schewe navaja tudi Trakijo in Bitinijo (Chili) v Mali Aziji. Nevestno je tudi, da ob odločnem tujenju akritske starosti balade niti z besedo ne skuša zavrniti Schewejevo na Politisu slonečo omembo akritskih imen v nekaterih inačicah.

Višek nevestnosti pa je odločna izjava, s katero zatrjuje »das vollständige Fehlen unserer Ballade in slawischer Überlieferung« (54). Če bi bil prosil E. Seemanna za svet, bi ga bil ta lahko drugače poučil, zakaj 1. 1898 je izšla popolna inačica balade »Ljuba Marka Kraljevića prevari junaka« v HrNP MH II, br. 23, z navedbo razločkov iz 3 drugih inačic na str. 369, 1. 1914 je izšla še druga popolna inačica (peta) v HrNP MH VI, br. 19. »Prevareni ban Derenčin« z navedbo šeste, Jukićeve inačice »Iz Štampanih zbornika«, namreč Bosanskega Prijatelja (str. 303). Te knjige so bile 1939 že dalje časa v nemškem Volksliedarchivu v Freiburgu i. Br. Na sedmo inačico — prav za prav pa je to prva, najstarejša, pa je opozoril Maretić 1909 v svoji knjigi »Naša Narodna epika«, str. 226—228, na Milutinovićevo inačico v Pjevanjih (1837), br. 81. Naslov ji je: Ibrahim i Marko.

Naj na kratko opozorim na neke posebnosti te Milutinovićeve inačice iz Bjelopavličev v Črni gori, ki se ponavljajo tudi še v drugih srbskohrvatskih inačicah.

Ibrahim Nakić — še v treh drugih inačicah, torej v 4-ih iz 6-ih (Jukićeve še nisem dobil iz Zagreba), je izzivalec-zvodnik Turek — in Marko Kraljević — ta je junak v petih izmed 7 inačic — stavita glavo za glavo. Stavita pa jo prav tako kakor na čistost ženino (ali zoper njo) tudi na njeno umnost (ali zoper njo) — tako vsaj še v dveh inačicah. (Izhodišče za tako stavo je tudi v grški inačici, ki smo jo že prebrali (v. 25): »Devica umna spozna naklep, dobro ume ukanov«. Vse bolj pa je upodobljeno to v naših inačicah: Turek ali drug zvodnik odjezdi namreč v Markov dvorec preoblečen kot Marko z njegovo obleko in orožjem. Njegova žena pa že od daleč spozna, da Marka glumi tujec, in se na to pripravi: podstavi mu kot gospo preoblečeno sužnjo. Ibrahim sužnji ne odreže prsta s prstanom — in naj je desetkrat Turek — ampak le kito — tako v vseh srbskohrvatskih inačicah, ki jih poznam — dve še pričakujem iz Zagreba; pač pa zvodnik v nekih ina-

čicah sname sužnji še prstan (v Baničevi jo pa Ture gorski haramija kar opleni; vzame ji razen kite še »zuke iz ruke, trepetljike niz bijelo lice, dva derdana kraj bijela vrata«). Odrezana kita Markovo ženo opozori, da je mož v neki nevarnosti, in takoj za Ibrahimom pohiti k Marku, kajpak preoblečena v moškega, da bi neovirano potovala. V zadnjem trenutku Marku reši glavo. Izgubi jo pa Ibrahim.

Stava gre v vseh srbskohrvatskih inačicah (kolikor jih poznam) za glavo, tudi v tisti edini, v kateri zvodnik na koncu glave ne izgubi, ker Markova žena Jelica v njej že od vsega začetka odloči, da bo moral drznež vzeti sužnjo za ženo — a ne da bi s tem izgubil svobodo. Kajpak pa v tej inačici zvodnik ni Turčin, ampak Jure Daničić. To je Alačičeva inačica iz Podgore v makarskem kotaru v Dalmaciji (MH II, br. 23). Nadpis ji je: *Ljuba Marka Kraljevića prevari junaka*.

Doslej je znanih 7 srbskohrvatskih inačic balade o Stavi na ženino čistost. Razstlane so po vsem zahodnem srbskohrvatskem ozemlju od Črne gore do okolice Reke — v premi razdalji več ko 460 km — in še v Bosni. Štiri izmed teh inačic so sicer iz kopne Dalmacije, ki je bila od XV. do XIX. stoletja v beneški oblasti; tri pa so z ozemlja, ki mu Benečani nikoli niso gospodovali: iz notranjosti Črne gore (Milutinovičeva iz Bjelopavličev), iz Novega Vinodolskega v Hrvatskem Primorju (Antona Mažuranića inačica MH VI, br. 19), iz Bosne (Jukičeva).

Soglasnost tako osamljenih inačic glede takih potez, kakor stava za ženino, ne sestrično čistost, stava glave za glavo in smrtna kazen za zvodnika, dokazuje, da so te poteze zelo stare, tako stare kakor srbskohrvatske inačice te balade sploh.

Soglasje glede vseh teh potez tudi z nemško inačico iz 16. stoletja pa dokazuje, da so te poteze sploh prvotne. Slišali smo že, da poznajo smrtno kazen za zvodnika tudi grške inačice, čeprav le neznatna manjšina, in to čeprav je zvodnik kralj. Te maloštevilne grške inačice pa so iz štirih dokaj oddaljenih krajev: št. 9, 12, 14 iz Epira, št. 16 iz Fokide, št. 29 s Kikladov, št. 35 z Južnih Sporadov.

In v nekaterih — deloma istih osamljenih inačicah — gre tudi stava ne za sestrično, ampak za ženino čistost: št. 7 s Kefalonije (Paksa?), št. 11 iz Epira, št. 16 iz Fokide, št. 35 z Južnih Sporadov.

Tako potrjujejo dokazovanje tudi še grške inačice. Odločilna beseda pa gre vendarle svetu doslej neznanim srbskohrvatskim inačicam.

ZUSAMMENFASSUNG

ÜBER DIE ERZÄHLUNG UND DIE BALLADE MIT DEM MOTIV DER WETTE ÜBER DIE TREUE DES WEIBES

Dieser Text des unlängst verstorbenen hervorragenden slowenischen Gelehrten Ivan Grafenauer stammt aus Handschriften die in seinem Nachlass vorgefunden wurden. Der Text wurde von ihm in Form eines Vortrages in der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste in Ljubljana im Jahre 1954 vorgelesen. Er wird hier in slowenischer Sprache veröffentlicht.

Des Verfassers Erörterungen handeln von dem bekannten, in Liedern und Erzählungen erscheinenden Motiv, in welchem die Rede davon ist, wie ein Mann mit einem anderen eine Wette einging, dass er sein Weib verführen werde, was ihm jedoch nicht gelang. Es bestehen davon zwei Typen: 1. das Weib unterschleibt an eigener Stelle dem Verführer die Magd; 2. der Verführer verschafft sich falsche Beweise von des Weibes Untreue, aber am Ende wird doch alles aufgeklärt. Der erste Typ gehört den Liedern an, der zweite den Erzählungen.

Als Beispiel für den ersten Typ wird die griechische Ballade vom Mavrianos, und als Beispiel für den zweiten Typ Boccaccios Novelle vom Bernabò angeführt. Als kontaminierte Beispiele werden Childs Ballade von den zwei Rittern und die italienische Novelle in Versen aus dem 15. Jh. »Cantare di Madonna Elena« zitiert. Danach werden zahlreiche Varianten zu den beiden Typen angeführt. Es werden auch die bisherigen Forschungen aufgezählt, resp. die Veröffentlichungen unbekannter Texte, aus der Feder folgender Autoren: v. d. Hagen, Köhler, Liebrecht, Child, Wesselowsky, Maretić, Gaston Paris, Thompson, Arne-Thompson, Schewe, Meier, Wingenroth u. a.

Grafenauer unterzieht einer breiteren Betrachtung die Auslegungen Harry Schewes, der (1934) von einem alten deutschen Balladentext mit diesem Motiv schrieb, ihn mit zahlreichen griechischen Varianten verglich und zu dem Beschluss kam, dass das Lied aus dem Alten Osten herkommen müsse. In Unkenntnis der kroatisch-serbischen Varianten, folgerte er verfrüht, dass erst auf deutschem Boden das treue Weib dieses Liedes an Stelle der tugendhaften Schwester trat (von der Schwester ist, nämlich, die Rede in den meisten griechischen Texten). Danach unterzieht der Verfasser einer polemischen Erörterung Wingenroths Darlegungen (aus dem Jahre 1939), der in seinen Auslegungen die grundlegende Bedeutung einem nebensächlichen Motiv zulegte, und vermittels seiner Interpretation des mittelalterlichen Rechtes zu beweisen versuchte, dass die Ballade auf deutschem Boden entstanden sei; gleichzeitig hat er, ohne Begründung, zu beweisen versucht, dass erst die Venezianer dieses Lied nach Griechenland gebracht hätten und dass es der slawischen Tradition unbekannt sei.

Der Verfasser widerlegt mit konkreten Beispielen die aufgestellte These und macht besonders auf die, bis dahin unbeachtet gebliebenen, kroatisch-serbischen Varianten aufmerksam, die eine Brücke zwischen den griechischen und den mittel-europäischen Texten bilden.

(Über das gleiche Motiv, unabhängig von Grafenaus Vortrag, wurde schon im Jahrbuch »Narodna umjetnost«, II, 1963, S. 47—51 und 63 geschrieben.)

(Preveo Stjepan Stepanov)